

ODGOJNA VRIJEDNOST MOLITVE

Josip BARIČEVIĆ

Pokušavajući nešto reći o odgojnoj vrijednosti molitve, mislim da je potrebno postaviti slijedeća dva pitanja:

1. Koja je vrijednost molitve na razini odgoja vjere? To jest: Da li molitva nužno pogoduje razvoju, obraćenju tzv. »prirodne« religioznosti u zrelu, osobnu autentičnu vjeru?
2. I drugo pitanje: Da li molitva odgojno djeluje na čisto ljudskoj razini? Da li svaka molitva doprinosi oslobađanju čovjeka od različitih oblika njegova otuđenja? To jest: formiranju slobodne i što cjelovitije razvijene ličnosti?

Ja bih, naravno, na ova dva pitanja odmah negativno odgovorio i postavio bih slijedeće pitanje: Koji su uvjeti da bi molitva bila odgojna: na razini vjere i na čisto ljudskoj razini?

Obrazložiti negativni odgovor na prva dva pitanja i pokušati dati neke elemente odgovora na treće pitanje, bio bi zadatak moga predavanja.

Pristup temi bit će psihološko-pedagoški i teološko-pastoralni.¹

U prvom dijelu izlaganja želio bih pokazati da je molitva jako dvoznačna stvarnost, da podliježe ne samo najboljoj nego i najgoroj upotrebi. — U drugom bih pak dijelu htio pokazati pozitivnu, odgojnu vrijednost molitve, osobito u procesu obraćanja »prirodne« religioznosti u autentičnu vjeru; što se, dakako, odražava na razvoj čitave čovjekove ličnosti. — U trećem dijelu bih pokušao iznijeti neke refleksije i sugestije pastoralno-pedagoške naravi u vezi s molitvom.

I. Dvoznačnost molitve kao izraza čovjekove religioznosti

Čovjek je u temelju frustrirano biće. Zahtjevi njegovih potreba i želja, koje proizlaze iz njegove porivne naravi, ne mogu naći adekvatnog odgovora. Iz toga proizlazi temeljna bol čovjekove egzistencije.

¹ Psihološko-pedagoški pristup, prisutan u ovom izlaganju, psihoanalitičke je orijentacije. To napominjem zato da bi se izbjegli eventualni nesporazumi zbog izvjesne terminologije. Tako će, na primjer, češće biti upotrijebljen termin »potreba« u smislu zahtjeva čovjekove porivne naravi za što neposrednijim i neograničenijim zadovoljenjem.

Religiozan čovjek nalazi u Bogu odgovor na svoje želje. Religioznost se dakle rađa na tlu čovjekova fundamentalnog nezadovoljstva.

Otuda i dvoznačnost religioznosti. Postavlja se naime pitanje nije li često u religiozna čovjeka Bog u stvari objekt njegovih čisto ljudskih aspiracija, samo zamjena ili kompenzacija za njegove frustracije zbog materijalne i moralne bijede, zbog socijalnog otuđenja, zbog straha od smrti, zbog egzistencijalne tjeskobe.²

Ovdje nemam namjere ulaziti u dokazivanje da Bog nije nužno iluzija koja proizlazi od nezasitnosti čovjekovih potreba i želja. Samo bih istaknuo da mogućnost iluzije postoji. Previše »funktionalna« religioznost, tj. ona koja je previše ili isključivo u službi čovjeka, ona koja je previše motivirana različitim oblicima njegove temeljne frustriranosti, ne može se nazvati autentičnim kršćanskim stavom. U njoj se naime nije dogodilo neophodno obraćenje ljudskih potreba i želja u želju Boga kao sasvim Druge Osobe, u želju Boga radi Njega samoga.

1. Molitva može biti privilegirani izraz takve previše funkcionalne, motivirane religioznosti. Posebno kada se čovjek nađe u tzv. »graničnim situacijama«, u tjeskobi zbog bijede, osjećaja krivnje, straha pred smrću... Molitva se tada rađa kao krik ugrožena čovjeka, kao zov u pomoć. Nemoćan da ukloni opasnost koja mu prijete od »svemoćne« prirode, od drugih ljudi i od njegova unutarnjeg tjeskobnog svijeta, čovjek u tim časovima može lako pokušati svoje magijske sklonosti prenijeti na Boga od koga očekuje da ostvari ono što on sam ne može učiniti: tj. »ukrotiti« sile koje ne daju da njegove neograničene potrebe i želje budu zadovoljene.³

a) Pozitivna istraživanja⁴ potvrđuju naše zajedničko iskustvo: najmoćniji pokretači spontane religioznosti, koja se očituje u molitvi, jesu situacije opasnosti od smrti i, općenito, situacije u kojima se čovjek osjeća nemoćan pred materijalnom bijedom ili pred bolešću. I najveći skeptici u trenucima krajnje nevolje skloni su uteći se molitvi.

Ne treba prezirati takva čovjekova ponašanja, ali ne možemo reći da se tu uvijek radi o autentičnom religioznom stavu. Jer, sasvim je normalno htjeti živjeti. Spontano utjecanje svemoćnoj Božjoj Providnosti može biti više ili čak isključivo traženje svog narcističkog ideala svemoći prenesenog na Boga. Taj je ideal porivne naravi pa je i prva reakcija koja proizlazi iz njegove ugroženosti isto tako porivne naravi. Dug je put od takvih religioznih ponašanja do autentične osobne vjere u kojoj čovjek prihvaća svoju konačnost i priznaje Boga kao Osobu, sasvim drugu, koja prvotno ne služi zadovoljavanju njegovih primarnih potreba i želja.

Porivna narav molitava koje se rađaju u tjeskobnim situacijama pokazuje se naročito u revoltu ili indiferentnosti prema Bogu ako je

² Usp. A. VERGOTE, *Psychologie religieuse, Bruxelles*, Dessart, str. 107—109.

³ Usp. A. VERGOTE, nav. dj., str. 109—111.

⁴ Usp. A. VERGOTE, nav. dj., str. 111—115. Radi se o nekim anketama provedenim u Americi i Belgiji.

čekivana pomoć izostala. Takve smo reakcije sigurno susreli u našem pastoralnom iskustvu. Potvrde za to nalazimo također u nekim anketama.⁵

b) Među vrlo moćne pokretače spontane religioznosti spada bez sumnje osjećaj krivnje koji je čovjeku konaturalan i koji se proteže na čitavu njegovu egzistenciju.

Pritisnut teretom krivnje, čovjek se obraća Bogu u nadi da će se osloboditi teško podnošljiva bremena. Tako, molitva može biti spontani krik upravljen Bogu Tješitelju.

Takvoj su molitvi, čini se, naročito sklони adolescenti. Dvije ankete — jedna provedena u Njemačkoj, a druga u Belgiji — to potvrđuju.⁶ — Utvrđeno je da mladi, pritisnuti teretom krivnje i trpeći zato od moralne osamljenosti, od ispovijedi očekuju oprostjenje krivnje i rehabilitaciju unutar moralnog društva. — U anketi među 1800 belgijskih mladića i djevojaka (između 16 i 19 godina) ustanovljeno je da se adolescenti molitvom najviše obraćaju Bogu da bi postigli pomoć u moralnim naporima (osobito mladići) ili pak utjehu u afektivnoj osamljenosti (osobito djevojke). — U istoj je anketi utvrđeno da religiozna praksa opada s godinama. Uzrok je tome vjerojatno slijedeći: s jedne strane, adolescenti, što su stariji, postaju sve sigurniji u sebe, a s druge strane postaju sve realniji s obzirom na svoje moralne mogućnosti. Opadanjem tzv. »psihološke« krivnje, smanjuje se ili nestaje i osjećaj grijeha.⁷

Mislim da je jasno koliko molitva što proizlazi iz osjećaja krivnje može biti dvoznačna. »Funkcionalna« u doba adolescencije jer oslobađa od osjećaja psihološke krivnje, ona može biti potpuno odbačena kao nepotrebna u doba mladosti i u zrelo doba. Ako pak takva previše motivirana molitva »preživi«, ona podržava kod odrasla čovjeka mentalitet pretjerane ovisnosti i nesamostalnosti i tako priječi njegov ljudski i kršćanski rast.⁸

2. Mislim da je potrebno istaknuti i dvoznačnost molitve koja proizlazi iz želje za izvjesnim »mističkim« doživljajima, tj. iz želje za intimnim neposrednim sjedinjenjem čovjeka s božanskom beskonačnošću koja utemeljuje i ujedinjuje sve stvari.

U nekim mističkim traženjima, molitelj kao da teži za neposrednim susretom s Apsolutnim, za ukidanjem svih granica između njega i Boga. Ta težnja, u stvari, proizlazi iz tzv. »religioznog erosa«, tj. iz

⁵ Usp. A. VERGOTE, nav. dj., str. 111—117. — Prof. Vergote je u svojim istraživanjima utvrdio da mnogi adolescenti (16—19 god.), osobito oni stariji, teško dopuštaju Božju intervenciju i gotovo više ne prakticiraju prozbu molitvu premda je, u načelu, odobravaju. To bi bio znak da oni oklijevaju između želje za neovisnošću i potrebe pomoći. — Slična religiozna ponašanja Vergote je ustanovio i kod odraslih intelektualaca.

⁶ Usp. A. VERGOTE, nav. dj., str. 125—129.

⁷ Treba razlikovati psihološku krivnju, koja se sastoji od narcističkoj ranjenosti, od prave religiozne krivnje koja se osjeća kao svijest grijeha učinjenog pred Bogom koji je zahtjevan, ali i uvijek spreman oprostiti, obnoviti savez ljubavi, usmjeriti prema novoj budućnosti.

⁸ Usput rečeno, nije teško zamisliti kakva može biti budućnost religioznosti onih adolescenata čiji osjećaj krivnje iskorištavaju »odgojitelji« vjere u propovijedima, u ispovijedima i na vjeronauku.

duboke težnje za prevladavanjem svake kontingentnosti i svakog privida, iz nostalgije za puninom u kojoj bi iščezao svaki ljudski nemir.⁹

Suvremeni čovjek koji živi u desakraliziranom i sekulariziranom svijetu, dakako, vrlo je nepovjerljiv prema »mističkim« iskustvima. Međutim, čini se, među mnogim mladima našega vremena oživljuje interes za mističkim doživljajima. To je vjerojatno, barem djelomično, izraz nostalgije za skladnijim svijetom od svijeta nauke i tehnike u kojem kao da je s iščeznućem sakralnoga, »božanskog«, nestalo i humanosti. No, uz tu pozitivnu stranu, očita je i opasnost bijega u iluzorni svijet koji ne prihvaća realnost čovjekove konačnosti i realnost Boga nesvedivog na mjeru čovjekovih aspiracija.

Dakle, ako je previše uvjetovana dvoznačnim motivima o kojima je bila riječ, molitva — bilo ona koja traži da Bog prvotno služi uklanjanju čovjekove bijede i tjeskobe, bilo ona koja nezasitno traži neposredno sjedinjenje, »fuziju«, s Bogom u izvjesnim »mističkim« doživljajima — može biti izraz narcističke iluzije koja nije sposobna prihvatiti Boga kao doista Drugoga, radi Njega samoga, nego bi u Njemu htjela naći zadovoljenje čovjekovih primarnih potreba i želja.

Tako, s jedne strane, molitva može podržavati infantilni mentalitet koji priječi rast do zrele vjere i razvoj čovjeka u slobodnu, afektivno autonomnu i nesebično angažiranu ličnost. S druge pak strane, kada netko postane svega toga svjestan, izvjesni molitveni oblici mogu mu biti jedan od glavnih uzroka napuštanja religiozne prakse, a vjerojatno i krize i odbacivanja vjere.

Te su opasnosti tim veće što se u različitim životnim fazama, kao i u različitim povijesnim i socio-kulturnim sredinama, često predlažu ili nameću isti molitveni oblici, a ne favorizira se traženje vlastite riječi koja bi bila ujedno autentičan izraz vlastite istine i osobni odgovor na Riječ upućenu svim generacijama. — Mnogi naime molitveni izrazi koji potječu iz vremena ili doba života kada se čovjek osjećao nemoćnijim pred prirodom, pred tjeskobama svog unutaršnjeg svijeta i, konačno, pred Bogom, ne govore mnogo suvremenom odraslom čovjeku; ili mu govore na takav način o njemu samome i o Bogu koji je za njega neprihvatljiv. Uzmimo, na primjer, molitve koje do te mjere ističu tzv. pasivne kreposti da odrastao čovjek dobiva dojam da ga kršćanstvo želi devirilizirati i lišiti ga njegove stvaralačke slobode. Pretjeranim evociranjem stava skrušenosti, poniznosti, poslušnosti, siromaštva, ovisnosti, nemoći, čovjeku se nameće misao i osjećaj da je molitva uglavnom za neuspjele, promašene ličnosti. Osobito, kada je molitva izmoljena »standardnim«, plačljivim ili pak na drugi način izvještačnim glasom. Slušajući takve molitve i pokušavajući u njima sudjelovati, mnogi odrastao suvremeni čovjek kao da ne zna što bi zapravo

⁹ Usp. A. VERGOTE, nav. dj., str. 158—159.

sa svojom stvaralačkom inicijativom, s prihvaćanjem vlastitih odgovornosti u društvu, s hrabrošću pred vlastitom savješću, s istinom u istraživanju vlastite i Božje stvarnosti.¹⁰

II. Obraćanje »prirodne« religioznosti u autentičnu vjeru, posebno u dinamici molitvenog života

Nijedna vrednota konkretnom čovjeku nije unaprijed dana, sve su mu vrednote, i one najbitnije, zadane. Ne možemo reći da čovjek jest, on *postaje*. Svaki konkretan čovjek, svaka generacija vrednote mora ponovno stvarati. I to se događa »nakon dugih napora i stalnom kritikom vlastitih iluzija i vlastitih otuđenja«.¹¹

Tako, ne možemo reći da je čovjek po prirodi, u autentičnom smislu, religiozno biće. On to može samo postati.

Vidjeli smo kolikim je iluzijama i otuđenjima izložen čovjek ako slijedi spontano i nekritički svoje »religiozne« potrebe i želje. Molitva, ustanovili smo, može biti privilegirano mjesto stvaranja i podržavanja iluzornog i otuđenog čovjekova svijeta. Međutim, to nikako nije dovoljan razlog za odbacivanje molitve. Čovjek može postajati i postati samo ako prihvati svoju stvarnost onakvom kakva jest u pojedinim fazama svoga života. Naučiti govoriti može samo onaj koji se usudio tepati. Naučiti nesebično ljubiti može samo onaj koji se usudio ljubiti na sebičan i nesavršen način. Samo prihvaćanjem i integriranjem u svoj rast vlastite porivne naravi, pa i u molitvi, čovjek može napredovati na putu postepenog unutarnjeg oslobađanja, na putu svog oduhvljenja.

1. Molitva, življena na osoban način i s dosta lucidnosti, može biti privilegirani put pročišćavanja i obraćanja »prirodne« religioznosti u odraslu, autentičnu vjeru.

a) Tom pročišćavanju, neprestanom obraćanju, vrlo mnogo, kod nekih možda najviše, doprinose *krize* što ih čovjek živi u svom molitvenom životu.

Čovjek osobne i lucidne molitve razmjerno lako postaje svjestan afektivnog egocentrizma i, time, podržavanja infantilnog mentaliteta u svojim religioznim izrazima. Zato se lako može dogoditi da postavi u pitanje i svoju molitvu i svoju vjeru. Pitanje mogućnosti iluzije nazlaži se upravo u srcu njegova religioznog traženja.

Za mnoge ljude krize vjerojatno počinju suočavanjem s Božjom šutnjom kao odgovorom na spontane krikove njihovih potreba i želja. Međutim, ta im šutnja ne mora biti razlogom odbacivanja molitve nego prilika za »otrežnjenje«. Ona im može biti prilika da shvate koliko su daleko od autentičnog religioznog stava koji priznaje i prihvaća Boga

¹⁰ Usp. A. VERGOTE, *Pour une foi adulte*, u *Lumen Vitae*, Vol. XXIII (1968), n° 3, str. 440-441.

¹¹ A. VERGOTE, *Psychologie religieuse*, Bruxelles, 1969, str. 214.

kao radikalno Drugoga, a ne kao objekt zadovoljenja čovjekovih najprimarnijih potreba i prohtjeva. Tako, oni koji se u trenucima ili dužim vremenskim razmacima krize odluče za pročišćavanje, za korijenito obraćenje svoje religioznosti, i dalje žude za Bogom, ali ga nastoje željeti radi Njega samoga, a ne da bi u Njemu našli svoju vlastitu projekciju. Postaju spremniji prihvatiti svoju »fundamentalnu frustriranost«, svoje temeljno egzistencijalno nezadovoljstvo, svoju bitnu osamljenost kao uvjet pravoga susreta s Drugim. U molitvi se žele i dalje svim svojim bićem sjединiti, sresti s Bogom, ali ne na neposredan, neograničen, u stvari iluzoran narcistički način. Oni postaju ljudi sve autentičnije vjere shvaćajući postepeno da se prava molitva — kao i svaka autentična relacija među osobama — živi samo kao »sjedinenje« u »razjedinjenosti«, kao »prisutnost« u »odsutnosti«, kao »susret« u »osamljenosti«.¹²

Krize molitve postaju tako dragocjeno, možda i neophodno, iskustvo na putu oslobađanja od iluzija i otuđenja i time pogoduju rađanju i rastu čovjeka kao autentično ljudske i autentično religiozne ličnosti.

b) Međutim, da bismo mogli shvatiti pravo značenje Božje šutnje, Božje »nemoći« pred zahtjevima naše porivne naravi, da bi se u nama dogodilo pravo, korjenito obraćenje, potrebno je neprestano *slušanje i prihvaćanje Riječi* koja čovjeku otkriva Božju stvarnost. Kao sasvim drugu, ali i neočekivano blizu. Ta Riječ ne dopušta da čovjek stvara Boga prema svojoj mjeri. Ali, ona nije samo »zakon« koji zabranjuje stvaranje idola, ona je nadasve »priznanje« koje čovjeka čini slobodnim sinom Božjim. — To se slušanje i odgovaranje na Božju Riječ na osobit način događa u iskrenoj molitvi, u trenucima kada nastojimo biti pred Bogom, bez maske, bez namjere da krivotvorimo vlastitu i Božju stvarnost.

U Svetom pismu često nailazimo na kritiku »religioznog« čovjeka. Evanđeoska kritika je posebno oštra. Što se tiče kritike molitve, ovdje bih istaknuo samo dva mjesta: Iv 4,23—24 i Mt 6.

Iv 4,23—24: »Dolazi čas — i već je tu — kad će se pravi klanjaoci klanjati Ocu u duhu i istini, jer Otac takve klanjaoce traži. Bog je *Duh*, i koji mu se klanjaju moraju mu se klanjati u *duhu i istini*«. — Prema Ivanu, temeljni kriterij autentičnosti kršćanske molitve jest prava spoznaja Boga. Drugim riječima, temeljno je pitanje kome je upravljena moja molitva. Da li je to Bog stvoren na sliku moga unutarnjeg svijeta i na zahtjev mojih potreba i želja ili je to u prvom redu Bog koji se objavljuje i neočekivano približuje u Isusu Kristu da bi prihvatio i božanskom učinio svu ljudsku stvarnost, ali koji je ujedno Bog radikalno drugi, radikalno različit, koji me uznemiruje i poziva da temeljito izmijenim svoje mišljenje i svoj stav prema Njemu. Bog je Duh i pravi klan-

¹² Usp. D. VASSE, *Le temps du désir*, Essai sur le corps et la parole, Paris, Seuil, 1969, str. 38 sl.

njaoci su oni koji su rođeni od Duha (usp. Iv 3,5), koji su njime prožeti i nošeni u njihovu pokretu prema Bogu. Njihov kult ne smije biti nužno vezan ni uz koje mjesto, ni uz koje oblike, ni uz koje sadržaje jer bi se time izložili opasnosti da »materijaliziranjem« svojih molitvenih izraza »materijaliziraju« i samoga Boga.

Mt 6, između ostaloga, ističe da se autentična molitva bitno razlikuje od poganskog pokušaja da se mnogim riječima izvrši pritisak na Boga. Kršćanski je Bog Otac koji zna što je potrebno onima koji mu se obraćaju. Molitva slobodnih Božjih sinova jednostavna je i oslobođena od sebičnih želja. Temeljna briga i želja Božje posinjene djece jest da se ostvari Božje Kraljevstvo, da se ostvari volja Očeva. I time se ne osjećaju ugroženima u svojoj slobodi. Jer znaju da je volja Božja naše spasenje, mi bismo danas rekli oslobođenje čovjeka. Oslobođenje koje uključuje sve autentične ljudske napore, ali koje ih i neusporedivo nadmašuje.¹³

Priznavajući Boga za Oca od kojega prima kao dar svoju ljudsku egzistenciju i svoje uzdignuće na dostojanstvo slobode Božjega sina, čovjek se odriče potrebe i želje da molitvom Boga modificira, da Ga manipulira ili da ga »konzumira« želeći u Njemu naći neograničenu sreću u neposrednom sjedinjenju. Njegova molitva postaje celebriranje, slavljenje Božje Ljubavi koja se slobodno i bez računa nudi, ali koja ne može biti iznuđena niti preoblikovana čovjekovom sebičnošću.

2. Priznanjem i prihvaćanjem radikalne »drugosti« Božje, čovjeku je »vraćena«, »osigurana« njegova autonomija. On zna da je konačna njegova stvarnost, da je treba prihvatiti i integrirati u procesu svog ljudskog i kršćanskog rasta. Bog mu ne služi tome da ga liši njegove odgovornosti, koja se sastoji u neumornom traženju istine o njemu samome i o Bogu, u borbi za prevladavanje bar nekih granica u njegovoj materijalnoj uvjetovanosti, u naporima pri traženju moralne istine koja također nije unaprijed dana nego je više zadana. Bog ne lišava čovjeka dužnosti da se bori protiv smrti i da je na koncu te borbe hrabro prihvati ne žaleći što se, naizgled, uzalud borio. Čovjek autentične i zrele vjere susreće Boga, ali idući hrabro i odgovorno do ponora besmisla. I ni tu mu Bog ne »služi« prvotno da ga riješi njegove tjeskobe. I tu ga Bog vraća njemu samome. Ipak, nudeći mu Smisao. Uz uvjet da Ga prihvati onakvim kakav jest: sasvim Drugi i koji do kraja traži da i drugi bude ono što jest. Da bi se nakon obostranog priznanja i prihvaćanja dogodilo sasvim nešto neočekivano: rađanje Smisla iz Besmisla, rađanje Života iz Smrti.

Čovjek osobne i duboke autentične vjere shvaća da, u stvari, Bog ne »služi« ničemu. »Bog je nemoćan i slab u svijetu, i jedino je tako s nama i pomaže nas« (Bonhoeffer).¹⁴

¹³ Usp. H. CNUDE, *Eléments de théologie de la liturgie*. Notes de cours, Bruxelles, Lumen Vitae, 1970–71, str. 12 sl.

¹⁴ A. GODIN, *Le chrétien à l'école de la psychologie*, u *Bilan de la théologie du XXe siècle*, Tome I, Casterman, 1970, str. 202.

Nažalost, kršćanstvo se vrlo često naviješta i živi, osobito u molitvi, kao elementarna religioznost koja Boga stavlja u službu čovjeka, u službu uspjeha, moći, morala, svjetske pravde, u službu unutarnjeg mira. Takav »funktionalan« Bog lako biva »izbačen iz svijeta i pribijen na križ« (Bonhoeffer), on lako biva odbačen kao nekoristan iz desakraliziranog i sekulariziranog svijeta i iz nekih faza čovjekova života.¹⁵

Ipak, čovjek molitve, nesebično se zalažući za izgradnju što humanijeg svijeta, vjeruje da je Bog najdublji Izvor i konačni Smišao njegova stvaralaštva. On gradi svoj *ljudski* svijet, ali *pred Bogom*, moleći. I u svojoj stvaralačkoj slobodi ne osjeća se ugroženim od Božje autonomije. Naprotiv, svjestan sinovstva Božjeg, nesebično se zalaže za sveopće ljudsko Bratstvo utemeljeno na Božjem Očinstvu.

Tako, u molitvenom procesu otvaranja Bogu kao doista Drugome, čovjek postaje svjesniji svoje ljudske odgovornosti, sposobniji otvoriti se svome »bližnjemu« i založiti se za njega. Postaje sposobniji odreći se potrebe i želje da drugoga manipulira, »ukroti« ili »konzumira«. Molitva je škola ljubavi; one koja se daje badava, bez računa, ljubavi koja ne »služi« ničemu.

3. Međutim, osobno smatram da obraćenje elementarne, »prirodne« religioznosti u autentičnu vjeru treba dovesti do toga da čovjek u molitvi prihvati i integrira svu svoju tjelesno-duhovnu stvarnost. To ističem zato što se čini da su mnogi, osobito u vrijeme intenzivnih kriza molitve, skloni takvom pročišćavanju koje vodi u neljudski i, rekao bih, u nekršćanski »puritanizam«.¹⁶ Čovjek je tjelesno-duhovno biće, biće poriva, potreba i želja. Njegovo oduhovljenje, bilo na ljudskoj bilo na kršćanskoj razini, nemoguće je ako se pokuša nasilno »ukinuti« njegova tjelesnost. I što je naročito važno, treba voditi računa o različitosti životnih faza i pojedinih osoba, zatim o različitosti povijesnih i socio-kulturnih sredina.

Tako, da bi dijete moglo prevladati magijske tendencije u svojoj molitvi, da bi se adolescent mogao oslobađati pretjeranog bavljenja sobom što proizlazi iz osjećaja više psihološke nego prave religiozne krivnje i iz osjećaja osamljenosti, potrebno ih je prihvatiti onakvima kakvi jesu. U svemu, pa i u molitvi. Isto vrijedi za sredine u kojima su i odrasli skloni previše »tjelesnoj« molitvi. Tek tada će biti moguće ići postepenom obraćenju molitve.

¹⁵ Usp. A. GODIN, na ist. mj.

¹⁶ Rezultati nekih anketa pokazuju da među adolescentima i među odraslima naglo opada vjerovanje u »kauzalnu efikasnost« pa čak i u »oportunističke« prozborne molitve. Osobito kada se radi o molitvi za dobra koja ovisе o prirodnim zakonima i o čovjekovu djelovanju. — Usp. A. VERGOTE, nav. dj., str. 117; A. GODIN, nav. čl., str. 196. Usp. također L. B. BROWN, *Quelques attitudes sous-jaçantes dans les prières pour demander des faveurs*, u *Lumen Vitae*, Vol. XXII (1967), n° 2, str. 259—278.

I čovjek obraćene religioznosti uvijek ostaje tjelesno biće. Zato se ne treba ustručavati dolaziti pred Boga i sa svojim »najzemaljskim« potrebama. — Samo, takav čovjek ne želi vršiti pritisak na Boga, ne želi Ga modificirati prema svojim željama, nego se želi jednostavno staviti pred Njega, sa svom svojom tjelesno-duhovnom stvarnošću. Izrazi njegovih potreba i želja pred Bogom, samo su *simboli*¹⁷ njegove želje za Prisutnošću, za Susretom, za Ljubavlju Osobe, sasvim druge i neočekivano blize. Njegova je temeljna želja, preko i s onu stranu izraza vlastitih i tuđih potreba, ostvarenje »Božjega Kraljevstva«, tj. Spasenje, konačno Oslobođenje svih ljudi i svega ljudskoga. Njegova molitva tako prestaje biti »tjelesna«, ali uvijek ostaje »utjelovljena«: sasvim ljudska i sasvim kršćanska.

III. Neke refleksije i sugestije pastoralno-pedagoške naravi

Ovdje će biti govora o nekim uvjetima da bi molitva bila odgojna, tj. o nekim načelima kako moliti da bi molitva pogodovala obraćenju elementarne religioznosti u autentičnu vjeru i rastu čovjeka u slobodnu i nesebično angažiranu ličnost.

1. Da bi molitva bila odgojna, jedan od temeljnih uvjeta, koji u sebi sadrži mnoge druge, jest: moliti »u istini«.

U molitvi su uključeno sadržane antropologija i teologija molitelja: tj. njegovo shvaćanje, njegova »istina« o čovjeku i o Bogu. Ispravno shvaćanje čovjekove i Božje stvarnosti, jedan je od bitnih kriterija autentičnosti kršćanske molitve. Međutim, ni čovjekova, a još manje Božja stvarnost ne daju se do kraja dohvatiti ni »imobilizirati« ni u koji pojam, ni u koju sliku. Svaka fiksacija u tom pogledu — pa radilo se i o najposvećenijim dogmatskim i molitvenim formulacijama — dovodi u zabludu.¹⁸ Zato molitva ostaje uvijek nov zadatak: za svakog konkretnog čovjeka i za svaku generaciju.

Neistina sputava, a istina oslobađa. Stoga molitveni izrazi koji »zvuče lažno« — zbog toga što ne odražavaju čovjekovu ili Božju istinu — mogu biti jedno od najmoćnijih sredstava otuđenja: sebi, drugima i Bogu.

2. Zato je potrebno poštivati *različitost razvojnih faza pojedinaca*, kao i različitost povijesnog i socio-kulturnog konteksta. Molitveni oblici i sadržaji »normalni« za djetinjstvo ne moraju to biti za vrijeme adolescencije, a još manje u zrelo doba. Isto tako, molitve koje su nekada mogle biti autentične, ne moraju takve izgledati suvremenom čovjeku koji živi u desakraliziranom i sekulariziranom svijetu.

¹⁷ Usp. tzv. »simbolističku« teološku poziciju u vezi s prozbenom molitvom kod A. GODIN, *Du cri à la parole (Editorial)*, u *Lumen Vitae*, Vol. XXII (1967), n° 2, str. 205—216. Usp. također A. GODIN, nav. čl., str. 196—197.

¹⁸ Usp. H. CNUDE, nav. dj., str. 12.

Tako je, na primjer, normalno što je dijete sklono egocentričnoj molitvi s izrazito magijskim tendencijama. Adolescent pak u Bogu najčešće traži Pomoćnika svojim moralnim naporima i Prijatelja koji će ga tješiti u njegovoj osamljenosti. Međutim, odrastao čovjek u molitvi radije traži Prisutnost Boga pred kojim gradi svoj ljudski svijet i u nesebičnom angažmanu surađuje u ostvarivanju Božjega Kraljevstva.

Što se pak tiče suvremenog čovjeka znanstvene i tehničke kulture, očito je da on ne shvaća lako znakovitosti mnogih molitvenih obrazaca i gesta koji pretpostavljaju drugačiju viziju svemira, čovjeka i Boga. Tako, u naše vrijeme priroda više nije jasan znak Božje prisutnosti i Njegova djelovanja. Ono što se još eventualno nameće kao misteriozno, »sakralno«, kao daleki i nejasni tragovi Božji, jesu svemir kao totalitet i misterij čovjekove egzistencije.

Dakako, »poštivanje« različitih faza ne smije ići tako daleko da molitva postane previše »funkcionalna«. Ono što je u pojedinim fazama karakteristično, treba biti prihvaćeno samo kao polazište za napredak u neprestanom obraćanju molitve.

3. U molitvi treba favorizirati »rađanje«, »oslobađanje« vlastite, *osobne riječi*. Inače, ona ne može pogodovati rastu do zrele osobne vjere. Takva je naime vjera rezultat dugog sazrijevanja tokom kojega čovjek treba da postane sposoban osobno se opredijeliti za Boga. Budući da je molitva povlašteno mjesto takvog opredjeljivanja, teško da se ono može dogoditi ako se molitelj izražava samo posuđenim riječima. — Oslobađanjem vlastite riječi, čovjek se »rađa«, on više postaje osoba, ličnost: i na čisto ljudskoj razini.

Poznata je činjenica da mnogi mladi i odrasli napuštaju naše molitvene sastanke. Radi se naročito o našim misama, te o »oficijima« u redovničkim zajednicama i u odgojnim zavodima. Mislim da je jedan od glavnih uzroka u tome što oni predložene ili nametnute riječi i geste ne osjećaju svojim, nego kao nešto strano, »kao »nalijepljeno« izvana. — Iskustva življenja u malim kršćanskim zajednicama (osnovnim skupinama) potvrđuju takvo tumačenje. — Osobno poznam više takvih zajednica koje, čini se, preporod molitvenog, a onda i kršćanskog života općenito, doživljuju zato što su — nakon izvjesnog revolta protiv sterilnosti i neistinitosti »klasičnih« molitvenih sastanaka — mogli konačno, s mukom i nespretno ali stvarno, tražiti i osloboditi svoju osobnu riječ. Istina, u takvim iskustvima postoji opasnost sektaštva, zatvaranja u isključive grupe koje nisu sposobne živjeti zajedništvo s drugačijim tipovima kršćanskih skupina. Međutim, istina je i to da takve grupe često — nakon privremenog »zatvaranja« pred drugima — nastave put do konačnog obraćanja koje se sastoji u potpunosti otvorenosti prema Bogu i svim ljudima ma koliko oni

bili različiti. I takva otvorenost više im nije samo naučna i preponovljena riječ nego plod osobnog puta življenog u zajednici s mnogim stvarnim osobama. Tada je ona nešto što se rodilo iznutra i što ima šanse da ostane ukorijenjeno duboko, negdje u temeljima čovjekova ljudskog i kršćanskog bića.

4. *Slušati Riječ* u Pismu i u molitvi onih koji su nas prethodili u vjeri.

Već smo istaknuli koliko je slušanje Riječi koju nam Bog upućuje potrebno za pravo »obraćenje« našeg religioznog stava. Neophodno je potrebno dati se *osporavati* Božjom Riječi i u njoj tražiti kriterije ispravnosti naših napora što ih poduzimamo na putu postepenog kršćanskog rasta i na putu našeg »očovječenja«. Inače bismo, tražeći u molitvi samo svoju osobnu riječ, lako mogli podleći vlastitim iluzijama.

Uostalom, da bi molitva mogla biti doista dijalog, treba da postoje bar dva sugovornika. Ako je molitva razgovor s Bogom, onda je to zato što u njoj pokušavamo upraviti svoju riječ Bogu koji je prvi progovorio. I tek u svjetlu Njegove Riječi, izgovorene na poseban način u Isusu Kristu, možemo biti sigurni da nam On i dalje govori preko ljudi i događaja.

Ovdje treba naglasiti da je potrebno slušati i prihvaćati Riječ također u molitvi koju nam *Crkva* predlaže.

Jedna napomena u vezi sa slušanjem! — Slušati nije lako. Pogotovo nije lako *čuti* drugoga. Niti Boga, niti ljude. Stav pravog slušanja zahtijeva veliku mjeru oslobođenja od svojih potreba i želja, zadovoljenje kojih bismo htjeli naći u riječi našeg sugovornika. Slušati drugoga znači pokušati ušutkati svoj unutarnji svijet i sav se otvoriti *drugome*, a ne tražiti sebe u njemu. U takvom stavu bit će nam moguće vladati agresivnošću koju, normalno, »stavlja u pogon« obrambeni mehanizmi kada nas tuđa riječ »razočara« jer je drugačija od one koju smo očekivali.

5. *Nastojati čuti Božju Riječ* i na nju, u molitvi, odgovarati *osobno*, ali u *zajednici*.

Čovjek ne može postati, ne može biti bez drugoga. Drugi, interpelirajući me svojom osobnom riječi, u stvari me poziva da *budem* više nego što u određenoj fazi svog ljudskog i kršćanskog rasta jesam. Otkrivajući i darujući mi sebe po svojoj riječi, on mi upućuje poziv da i ja isto učinim. Njegova je riječ priznanje, povjerenje u mene da sam sposoban dati odgovor, tj. *biti-s-drugim* i *biti-za-drugoga*. A to znači živjeti, stvarno *biti*. — Tako me drugi svojom riječi — dakako onom koja omogućuje da se dogodi stvarno komuniciranje osoba — konstituira. Kao čovjeka i kao kršćanina.

Vjerovati i moliti moguće je samo u stvarnom zajedništvu s drugima. U konkretnoj zajednici. »Čitanje«, interpretiranje svoga života i događaja u svjetlu Božje Riječi — a to znači vjerovati i moliti — moguće je samo u dijalogu, u stvarnom susretu s drugima. — Stavljaajući

se jedni pred druge i pred Boga bez maske, možemo očekivati da će se nešto doista važno dogoditi: bit ćemo »prisiljeni« mijenjati ili riječi ili život; ili pak jedno i drugo.¹⁹ Slušajući istu Riječ Božjeg posinstva i dajući na nju osobnom riječi odgovor u zajedničkoj molitvi, mi postajemo jedan drugome dar, otkriće i poziv, postajemo sposobni da se među nama dogodi stvarno Bratstvo utemeljeno, po Duhu Isusa Krista, na Božjem Očinstvu.

Osobno smatram da će se prava, korjenita obnova kršćanskog molitvenog života dogoditi jedino među onima koji budu molili u zajednici. Ali u zajednici stvarnoj, onoj koja je sastavljena od osoba povezanih »tkivom« autentičnih međusobnih odnosa ili koja to bar želi postati. U zajednici u kojoj su se konkretne osobe odlučile na skidanje maski. Pred sobom, jedni pred drugima i pred Bogom.

6. Moliti čitavim svojim bićem, pa i *tijelom*.

Zanimljivo je da kršćanstvo, vjera »utjelovljenja«, ističe rehabilitaciju tijela, ali u praksi — osobito u molitvenim izrazima — ono biva gotovo sasvim zapostavljeno.

Ovdje bih naglasio da Drugoga ne možemo stvarno i duboko sresti ako mu se ne otvorimo čitavim svojim bićem. Nije svejedno da li su naša osjetila »sabrana« ili pak »rastresena« (rastrgana, razbacana) dok drugoga slušamo i dok mu upućujemo svoju riječ. Tako je, na primjer, mišićna i nervna opuštenost — čemu doprinose pravilno disanje i izvjesni položaji tijela — jedan od uvjeta da bismo mogli biti sabrani, tj. čitavi prisutni sebi, prisutni ljudima i događajima, prisutni Bogu. U unutarnjoj šutnji, u tišini naših osjetila i našega duha, postajemo sposobniji primiti molitvu kao dar, tj. osobni susret s Bogom koji se dariva onome koji Ga čitavim svojim bićem traži.

Molitvena »tehnika« još nije prava molitva, ali je ona za nas — tjelesno-duhovna bića — neophodan uvjet da se molitva može dogoditi, da se ona može primiti kao dar.

Uvjeren sam da je inicijacija u molitvu tijelom možda jedan od najvažnijih uvjeta da se u nama počne događati jedna važna promjena u vezi sa shvaćanjem molitve. U toj bismo se inicijaciji, po mom mišljenju, trebali dati nadahnuti tisućljetnim iskustvima duhovnosti Dalekog Istoka (npr. yoga ili zen).

U tom me uvjerenju učvršćuje iskustvo koje sam u tom smislu živio u nekim malim grupama. — Uostalom, svima su nam poznati pokreti među mladima koji se, razočarani nehumanom rastrganošću, raskomadanošću, zapadnjačkog svijeta znanosti i tehnike te verbalizmom našeg »cerebralnog« kršćanstva okreću prema Dalekom Istoku koji im je, izgleda, sposobniji pružiti poruku i, ako hoćete, tehniku koje im omogućuju da postanu manje ras-

¹⁹ Usp. B. BESRET, *Boquen: hier, aujourd'hui, demain*, Paris, Epi, 1969, str. 14.

trgani, da skupe razbacane komade svoga bića i tako nastave uspješan put prema tjelesno-duhovnoj integraciji, prema stanju tjelesne i duhovne harmonije u kome mogu biti doista sabrani, prisutni sebi, prisutni ljudima i događajima i, svakako, otvoreniji da čuju Riječ Onoga koji nudi svoju Prisutnost kao najdublji Izvor i Temelj svega Jedinstva. — Na mogućnost devijacije takvih traženja u iluzorni misticizam već smo upozorili. Ovdje je bilo potrebno istaknuti pozitivnu stranu te pojave.

Trebalo bi još naglasiti da je kršćanin pozvan izraziti svoju molitvu ne samo izgovorenom riječju (popraćenom eventualno brižljivo propisanom gestom), nego i na neverbalni način, čitavim svojim tijelom. Izražajne mogućnosti tijela često su mnogo veće nego mogućnosti izgovorene riječi. To se ponovno otkriva u našoj previše »cerebralnoj« zapadnjačkoj civilizaciji. Samo što će, čini se, proći još dosta vremena dok to shvate oni kojima je povjereno predvođenje kršćanskih molitvenih skupova. Teškoća je u tome što se to ne shvaća toliko razumom koliko »tijelom«.

7. Kako je već obrazloženo, autentični kršćanin odbacuje »tjelesnu« molitvu. Međutim, njegova je molitva ipak »*utjelovljena*«. Prihvaćajući svu svoju ljudsku stvarnost, preko i s onu stranu izražavanja svojih potreba i želja, on traži ostvarenje »Božjega Kraljevstva«, tj. Prisutnost i Ljubav Oca u svemu, Spasenje, Oslobođenje čitavog čovječanstva i čitavog čovjeka.

8. Dosta se je reklo, a i napisalo o tome što je zapravo molitva i da li treba posvetiti, rezervirati, neko vrijeme samo za molitvu. Neki ističu da je nesebičan rad molitva, drugi pak naglašavaju kako »aktivizam« dovodi do praznine i ugrožava život vjere.

Nije teško uočiti dio istine koji se nalazi i u jednom i u drugom stajalištu. Ja bih osobno naglasio da je jedan od temeljnih kriterija autentičnosti kršćanske molitve *dvostruka zapovijed ljubavi*. Ako netko smatra da može kršćanski živjeti, tj. životom autentične vjere, a da neko vrijeme ne posvećuje samo susretu s Bogom, taj zaboravlja da svaka ljubav umire ako se ne izražava. I to ne samo svojom zauzetosti za ljubljenu osobu nego i darivanjem vremena koje ne služi ničemu osim susretu. S druge pak strane, onaj kome je molitva više bijeg od ljudskih i kršćanskih odgovornosti, pokazuje da nije shvatio u praktičnom životu kako je uzaludno tražiti Susret s Bogom bez susreta s čovjekom. U stvari, stav i praksa i jednih i drugih znak su da još nisu u dovoljnoj mjeri oslobođeni od svojih »potreba«. Pravi molitelj sposoban je odreći se »potrebe« molitve, čak i »potrebe« Boga. Ali isto tako, pravi kršćanin sposoban je odreći se »potrebe« rada, pa i onog »najnesebičnijeg«. ²⁰ — Autentična Ljubav — prema Bogu i ljudima — ne »služi« ničemu, ona se daje badava, bez računa.

²⁰ Usp. D. VASSE, nav. dj., str. 46—47.

9. Kriza molitve, čini se, danas je općenita pojava.

Da bi se ona eventualno mogla prevladati, onda je najprije neophodno potrebno priznati je i prihvatiti je kao činjenicu: pred sobom, pred drugima i pred Bogom. Svako zamagljivanje, svako zataškavanje stvarnosti, naročito ono koje se može vršiti obiljem izvjesnih teoloških i pobožnih fraziranja — ne vodi ničemu. — Tako će, možda, nečija »istina« tražiti čak privremenu »apstinenciju« od molitve ili od izvjesnih molitvenih oblika. Možda će privremeno najistinitija njegova molitva biti pitanje... ili šutnja... čak i revolt...

Međutim, ne treba zaboraviti da se u svakom autentičnom odnosu među osobama *sigurnost* rađa u samom času darivanja drugome kao doista drugome. U tom se času shvaća da mi, konačno, osoba koju prihvaćam i kojoj se darivam ne može dati nikakve garancije osim nje same. Tako je to u ljubavi, tako u vjeri, tako u molitvi. Onaj koji samo razmišlja ili raspravlja o molitvi da bi saznao što ona u stvari jest, nikada neće doći do tražene sigurnosti. Ako bi se netko odlučio početi ljubiti tek onda kada bude »siguran« što je to ljubav, život bi mu prošao u uzaludnom traženju. — Što je molitva, može znati samo onaj tko pokušava autentično moliti. Krize molitve mogu se prevladati jedino *moleći*.

Krize molitve postaju dragocjene faze kršćanskog i ljudskog života samo ako se nastojimo osloboditi svojih »potreba«; pa i »potrebe« sigurnosti da nam je molitva autentična. I pretjerane »potrebe« sigurnosti da naša molitva ima odgojnu vrijednost.

Umjesto zaključka

postavio bih slijedeće pitanje: Zašto, tako se bar čini, obnoviteljski napor Drugog Vatikanskog Sabora, u pogledu molitve, nije donio gotovo nikakva ploda? U skladu s onim što sam iznio u predavanju, meni se čini da je to zato što se usporedo s prevođenjem i preuređenjem molitvenih izraza nije događalo nešto mnogo važnije: dublje prestrukturiranje našeg religioznog bića.

Zato »čvršći okviri« koji se, izgleda, u zadnje vrijeme sve više postavljaju da se konačno ukloni tzv. »anarhija«, po mom mišljenju, ne obećavaju mnogo. Isto tako nije perspektivno ni jednostavno odbacivanje naslijeđenih molitava ili pak molitve uopće. Ni u prvom, ni u drugom slučaju nije se dogodila korjenita promjena temeljnog stava.

Uostalom, to je prilično razumljivo. Prestrukturiranja koja dohvaćaju dublje slojeve našega bića, težak su i spor proces. Bude se mnogi otpori. Normalno je da se ugroženi »organizam« brani. I što je ličnost čvršće strukturirana, to su otpori jači. Osobito oni na nesvjesnoj razini.

Međutim, to nas ne smije lišiti pokušaja da se ozbiljnije prihvatimo promjene naših stavova. Uostalom, to je zahtjev Evanđelja. Krist je zato i došao u neugodnu situaciju. Tražio je strukturalnu promjenu. Ne toliko institucija koliko ličnosti.

Jedna od glavnih optužbi protiv Isusa iz Nazareta bila je ta da je htio razoriti hram. Evanđelje kaže da su to tvrdili lažni svjedoci. Stvarno, Isusu nije bilo stalo do toga da se sruši kamena zgrada, nego nije mogao dopustiti da ljudi pokušaju Boga staviti među četiri zida, da Ga pokušaju »ukrotiti« izvjesnim kultom. On je navijestio molitvu »u *Duhu i istini*«. I založio se za nju.

Sasvim na kraju, rekao bih još da sam svjestan da je molitva stvarnost koja izmiče svakom pokušaju vještog hvatanja u riječi. O molitvi se, po mom mišljenju, malo što istinito može reći. Ona se može nešto istinitije živjeti. Isto kao i vjera ... I ljubav.